

ПРАДМОВА

Мінула амаль 35 гадоў ад часу, калі быў надрукаваны мой «Дыялектны слоўнік: 3 гаворак Зэльвеншчыны» — Мінск, 1970 — 184 с. Публікацыя атрымала станоўчы водгук у айчынным і замежным друку¹.

Асаблівай запатрабаванасцю карыстаецца, створаны на матэрыяле родных аўтару гаворак, гэты Слоўнік на абсягах Гродзеншчыны — сярод студэнтаў ВНУ, навучэнцаў каледжаў і ліцэяў, гімназістаў і вучняў старэйшых класаў сярэдняй школы. Студэнты стала выкарыстоўваюць яго пры напісанні курсавых і дыпломных працаў; спрыяе ён і навучэнцам пры стварэнні імі слоўнічкаў з народнай мовы родных мясцінаў.

На сёння Слоўнік стаў бібліяграфічнай рэдкасцю і з чыста тэхнічнай прычыны. Таму ўзнікла вострая патрэба ў перавыданні яго. Адказам на шматлікія просьбы і прапановы і ёсць дапрацаваны варыянт кнігі, якая ўлучае не толькі змест першага выдання Слоўніка, але і лексікаграфічных аўтаравых артыкулаў, апублікаваных пазней у зборніках народнай лексікі, у прыватнасці ў кнігах «Жывое слова» (Мінск, 1978) і «Народная словатворчасць» (Мінск, 1979), а таксама на старонках навуковага альманаха «Гарадзенскія запісы. Старонкі гісторыі і культуры» (Вып. 1. Гродна, 1993; вып. 2. Гродна, 1996).

¹ Юрчанка Г. Са скарбніцы роднае мовы (ЛіМ. 13.11.1970); Германовіч І. Лексічныя скарбы (Полымя. 1971. № 6); Qutschmidt K (Zeitschrift für Slawistik. Band XII. Berlin- 1971); Zatokňuk Mikolaš (Slavia. № 3. Praha, 1972)

УСТУП

Жывая народная мова... Невычэрпны скарб. Якімі фарбамі ён пераліваецца, якімі дыямантамі зіхаціць!

Кожны раз, бываючы на роднай Зэльвеншыне, слухаючы народную мову, міжволі прыгадваеш словы геніяльнага Адама Міцкевіча пра народныя гаворкі Гродзеншчыны (Наваградчына) як найбагацейшы і найчысцейшы з усіх славянскіх дыялектаў.

Цягам многіх гадоў вывучаю гэтыя гаворкі. І яшчэ і яшчэ раз пераконваюся ў трапнасці, дакладнасці і яркай выразнасці народнай мовы, маўлення мясцовых жыхароў. Напрыклад, у вёсцы Грабава, дзе жылі мае бацькі і гадаваўся аўтар гэтых радкоў, пачуеш: «*Яшчэ і ні расіўся*», г.зн. 'і расінкі ў роце не было' (звычайна ж пішуць: «*яшчэ нічога не еў*»). Прыназоўнік *спаміж* перадае адначасна значэнне месца і накіраванасць дзеяння: *Выскачыў (сабака) спаміж будынкаў і давай брахаць на незнаёмцаў*.

Значнае месца займае ў гаворках Зэльвеншчыны эмацыйна-экспрэсіўная лексіка. Напрыклад, слова *адпудзіць* значыць 'адрэзаць вялікую (нібы пудовую) лусту хлеба'. Надта багатая лексічная сінаніміка гаворак. Да прыкладу, дамінантавае слова *есці* мае наступныя сінонімы: *аплятаць, гамаць, глэмаць, глэмзаць, го'мджыць, джгаць, дзюбаць, жмі'ндзіць, ло'паць, лэ'паць, лы'гаць, ны'гаць, пля'скаць, пе'рці, пу'гаць, труб'іць, хру'мстаць, церабіць, ча'мкаць* і іншыя.

Лексіка зэльвенскіх гаворак слаба адлюстраваная ў фальклорных друкаваных матэрыялах (і навуковай літаратуры. Выключэнне складае кніга пісьменніка Міхася Скоблы «Дзярэчынскі дыярыюш». Мінск, 1999).

Тэрыторыя Зэльвеншчыны за савецкім часам няраз «перакройвалася»: часткі яе ўлучаліся у склад суседніх раёнаў (Слонімскага, Ваўкавыскага, Мастоўскага). Зэльвенскі раён у свой час быў нават скасаваны, але потым яго аднавілі, і да сёння ён існуе. З прычыны згаданага некаторыя вёскі раёна цяпер не ўваходзяць у яго склад.

Гаворкі Зэльвеншчыны ў большыні выпадкаў сваёй фанетычнай сістэмай і марфалагічным ладам супадаюць з літаратурнай мовай. Да найбольш адметных дыялектных асаблівасцяў належаць наступныя:

- моцнае яканне (аднак у словах *няма, яшчэ, мяне* і ў часціцы *не* вымаўляецца [i]): *пяраку'пшчык, купля'я, вяраўча'ны, вярацяно'* (але: *німа, ішчэ, ні быў*);

- захаванне канцавога ненацісканога [o]: *мало', мно'го, ке'пско, балo'то, жы'то, ма'сло*;

- гук [o] на месцы [a] ці [э] на канцы слова пасля мяккіх зычных і зацвярдзелых, а таксама ў часціцы-марфеме *-ся* дзеясловаў цяперашняга і будучага часу, у мужчынскім і ніякім родзе прамінулага часу: *тапары'шчо, кло'чо, грабільнэ, запісваюсэ, стараюсэ, зрабіўсэ, сапсаваласэ, згубіўсэ*;

- адсутнасць падаўжэння зычных на месцы старажытнага спалучэння «зычны+ј»: *насе'нэ, раля', руж'ё, чытанэ*;

- галосны [y] на месцы [ы] у канчатках прыметнікаў (дзеепрыметнікаў), займеннікаў і лічэбнікаў: *у новум, пераплецянум, у нашум, у сёмум*;

- канчатак *-е (-э)* у назоўным (і вінавальным — пры яго супадзенні з назоўным) склоне назоўнікаў мужчынскага і жаночага роду ў націскным становішчы: *брэтэ', разарэ', ваўк'е, каравэ'*;

- сцягнутыя формы прыметнікаў (дзеепрыметнікаў), лічэбнікаў, займеннікаў у назоўным і вінавальным склонах: *но'ва* (хустка), *цёплу* (зіму), *сёму* (штуку), *вы'рабляну* (зямлю).

Формы будучага складанага часу нярэдка ўтвараюцца з дапамогай старажытнага дзеяслова *иметь*, які зліваецца з інфінітывам: *рабіціму, рабіцімеш, рабіцімя, рабіцімуць, пісаціму, стаяцімеш, гуляцімуць...*

***

Значэнні дыялектных слоў растлумачваюцца ў слоўніку шляхам падбору літаратурных адпаведнікаў або тлумачацца апісальна. Пры дублетных парах робіцца адсылка да больш ужыванага слова. Загалоўнае (рээстрадае) слова падаецца ў арфаграфічным напісанні (у дужках паказваецца яго вымаўленне — пры несупадзенні з напісаннем). Для ілюстрацыі семантыкі слова падаюцца тэксты мясцовага маўлення; запіс іх — спрошчаны, набліжаны да арфаграфічнага пісьма.

Закончанае і незакончанае трыванні дзеясловаў, якія адраўнаваюцца прыстаўкамі (зрэдку — суфіксамі), звычайна падаюцца асобнымі артыкуламі. Калі словы ўжываюцца як стылёва афарбаваныя, пры іх змяшчаюцца адпаведныя паметы: *абразл.* —

з адценнем абразлівасці, *асудж.* — асуджальнасці, *груб.* — грубасці, *грэбл.* — грэблівасці, *жартаўл.* — жартаўлівасці, *застар.* — застарэласці, *зламоўн.* — зламоўнасці, *зняважл.* — зневажлівасці, *іран.* — іранічнасці, *незад.* — незадавальнення, *непаш.* — непашаны, *пагардл.* — пагардлівасці, *пяшчотн.* — пяшчотнасці, *спагадл.* — спагадівасці, *узмацн.* — узмацнення, *экспр.* — экспрэсіўнасці.

У слоўніку выкарыстоўваюцца агульнапрынятыя ў лексікаграфічнай практыцы скарачэнні, таму спіс іх не падаецца.

Скарачэнні назваў вёсак Зэльвеншчыны, дзе запісваўся матэрыял для слоўніка: *Ал.* — Алексічы, *Вальк.* — Валькевічы, *Вар.* — Варонічы, *Гал.* — Галынка, *Гр.* — Грабава, *Даўг.* — Даўгаполічы, *Дзяр.* — Дзярэчын, *Едн.* — Едначы, *Зл.* — Зэльва, *Кар.* — Караліно, *Кр.* — Крывічы, *Пл.* — Плецянічы (цяпер Чырвонае Сяло), *Св.* — Савічы, *Ст.С.* — Старое Сяло, *Угр.* — Угрынь, *Яр.* — Ярнева.